

Verlegen om een goed woord

Verlegen om een goed woord

Onderweg met Gerrit de Kruijf

Onder redactie van
Maarten den Dulk,
Gerben van Manen en
Gea Smit

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Deze bundel is mede mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van Stichting Aanpakken, Stichting Fonds legaat Ad Pias Causas en Stichting Zonneweelde.

Boekverzorging: Studio Anton Sinke

Foto omslag: Jos Wolthaus en Marianne Wolthaus-de Ridder, ter gelegenheid van het afscheidssymposium van de Protestantse Theologische Universiteit te Leiden op 15 maart 2012.

ISBN 978 90 239 2704 4

NUR 700, 705

© 2013 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council (FSC) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

Inhoud

7 Woord vooraf

OVERZICHT

12 Gerrit de Kruijf in vier bedrijven
Maarten den Dulk

DEEL I AANSPRAAK

26 ‘Dingen die wij niet kunnen bevatten en waar we dan maar “omheen” praten’. Uitgaande van Gerrit de Kruijfs bundel *Tegenlicht*
Marius van Leeuwen

36 Het wonder van het goede woord. *Anrede* als theologisch kernbegrip
Rick Benjamins

47 De preek als aanspraak en aanraking. Over de preek als focus voor de opleiding
Bert de Leede

DEEL II ARGUMENTEN

62 Dubbel denken in de theologie
Jan Muis

75 Nuchter en daarom waakzaam
Eginhard Meijering

85 Waakzaam en nuchter in diaconaal perspectief. Pleidooi voor een kritische participatie
Herman Noordegraaf

DEEL III ADVIEZEN

- 100 Wegwijzer
Bram van de Beek
- 110 Een vleugje anarchisme. Een lezing van Gerrit de Kruijfs *Ethiek onderweg*
Frits de Lange
- 121 ‘Vrij, zij het niet autonoom’. Over afhankelijkheid in familie en geloof
Petruschka Schaafsma
- 133 Geen paniek. Adviezen aan de kerk
Henk de Roest

GESPREK

- 146 Waar lopen al die beschouwingen nu eigenlijk op uit? Een theologisch gesprek met leerlingen van Gerrit de Kruijf
Heleen Zorgdrager en promovendi
- 162 Bibliografie van G.G. de Kruijf
- 175 Personalía

Woord vooraf

OP 1 AUGUSTUS 2012 IS GERRIT DE KRUIJF ZESTIG JAAR GEWORDEN. HIJ wist toen reeds dat hij ernstig ziek was. Betrokken collega's en vrienden willen hem juist in deze tijd laten weten hoezeer ze met hem in gesprek zijn over zijn theologisch werk. Daarom bieden ze hem dit boek aan.

De Kruijf is hoogleraar in de christelijke ethiek. Dit vak staat bij hem in nauw verband met zowel het persoonlijke leven en de maatschappelijke context als de kerkelijke geloofspraktijk en de dogmatische reflectie. Hij geeft leiding aan de discussie op een toegankelijke en aanstekelijke manier. Dat is aan alle kanten te merken in de verschillende bijdragen in deze bundel.

De titel van het boek is een zinsnede van De Kruijf zelf die in meerdere opzichten typerend voor hem is: 'Verlegen om een goed woord'. Naar een goed woord is hij voortdurend op zoek in bijbelse, theologische en literaire bronnen. Voor een goed woord moet je juist ook bij hem zelf zijn: als geen ander kan hij de dingen goed 'zeggen'. En in de teksten van collega's en promovendi leeft hij op bij die ene zin die de thematiek voor hemzelf en de beoogde lezer nu eens precies goed onder woorden brengt.

De ondertitel, 'Onderweg met Gerrit de Kruijf', geeft het 'eschatologische' perspectief aan waarin hij zoekt naar woorden, zoals hij dat doet in zijn boek *Ethiek Onderweg* (2008). Wij zijn in deze wereld onderweg naar de laatste dingen, naar de toekomst van Gods koninkrijk. Dat besef maakt de Kruijfs adviezen vriendelijk voorlopig, maar ook bewust beslist. Al eerder had hij in de ethiek een 'dubbel denken' geïntroduceerd: een keer denken vanuit de bijbelse openbaring en het christelijk geloof en nog een keer denken samen met niet-christenen, zonder beroep op geloofsovertuiging.

De verlegenheid om een goed woord is in De Kruijfs werk terug te vinden in zijn zoeken naar aanspraak, argumenten en adviezen. Met deze drie-

slag zijn de niveaus gegeven waarop de auteurs in deze bundel met hem in gesprek gaan. Daaraan vooraf gaat een overzichtsartikel van Maarten den Dulk.

Onder 'Aanspraak' laat Marius van Leeuwen De Kruijf aan het woord over het wonder dat normale mensen over ongehoorde dingen praten; diept Rick Benjamins het theologische begrip *Anrede* uit om dit wonder van het goede woord op het spoor te komen en gaat Bert de Leede in op de centrale rol die De Kruijf voor de preek ziet weggelegd in de kerkdienst en het theologische onderwijs.

Onder 'Argumenten' vraagt Jan Muis of De Kruijf ook in de dogmatiek dubbel denkt; geeft Eginhard Meijering hem in de actuele politieke discussie meer dan gelijk in zijn nuchtere waakzaamheid; maar voert Herman Noordegraaf met behulp van De Kruijfs argumenten toch een pleidooi voor kritische participatie van de kerk in de democratie.

Onder 'Adviezen' wijst Bram van de Beek De Kruijf op een diepe kloof onderweg naar de toekomst, terwijl Frits de Lange in gaat zien dat zijn ontspannen ethiek voor onderweg ook een anarchistisch trekje heeft. Petruschka Schaafsma praat ondertussen met hem door over hoe je familie je vrij maakt in onderlinge afhankelijkheid en Henk de Roest verneemt van Gerrit als advies aan de kerk: geen paniek.

Alle bijdragen zijn geschreven vanuit de vraag die in De Kruijfs eigen werk voorop is komen te staan: 'Waar lopen al die beschouwingen nu eigenlijk op uit?' In een laatste bijdrage laat Heleen Zorgdrager (oud-) promovendi rond de Leidse Onderzoeksgroep Systematische Theologie aan het woord komen en geeft aan hoe zij het inspirerende gesprek met Gerrit willen voortzetten.

Gea Smit
Maarten den Dulk
Gerben van Manen

Overzicht

Gerrit de Kruijf in vier bedrijven

Maarten den Dulk

GERRIT DE KRUIJF IS VOOR MIJ EEN JONGERE TIJDGENOOT. IK ZIE HEM voor mij uit gaan in het theologische en maatschappelijke landschap van Europa. De jaren zestig liggen achter hem. Het elan van de missionaire beweging, de glorie van de oecumene en de polariserende profetie zijn vage contouren geworden op de achtergrond van het toneel waarop hij zich beweegt. Hoge woorden helpen niet meer. Er is behoefte aan bondig geformuleerd, zakelijk inzicht, waar de samenleving en de christelijke traditie iets aan hebben. Dat heeft Gerrit de Kruijf zich aange trokken. Hij is op weg gegaan om zulke woorden te vinden. Zijn leeropdracht is christelijke ethiek. Daar moet het gebeuren. Toch liet hij bij herhaling weten, in 1984 en nog eens in 1998, dat voor hem 'Het diepste woord' gelegen is in het hart van de dogmatiek. Wie hem volgt in zijn vak, weet waar zijn hart klopt.

Hoe speelt hij zijn rol in zijn vakgebied, de ethiek? Hij komt vier keer op. Als beginnend predikant in Rijnsaterwoude zoekt hij naar een eigen plaats in de theologische discussie. Dat doet hij met zijn dissertatie over Miskotte (1981). Vervolgens wil hij als theoloog zijn draai vinden in het publieke debat en dat kan alleen als hij voldoende bewegingsruimte krijgt. Hij traint in de pastorie van Rotterdam-Kralingen en aan de Universiteit in Brussel, maar zijn doorbraak komt als hij hoogleraar in Leiden wordt. Daar maakt hij in zijn boek *Waakzaam en nuchter* (1994) met forse gebaren ruimte in het kerkelijk en maatschappelijk debat. Als dat eenmaal gebeurd is, kan hij zijn eigen leerboek schrijven. Het wordt zijn *Christelijke ethiek* (1999). Nu staat hij met beide benen in het midden van de discussie. Zeker, maar dan begint het pas echt! Na al dit voorwerk

kan hij eindelijk doen wat hij wilde doen: korte, heldere adviezen geven in het dagelijks leven van mensen, mensen die voor hun brood moeten werken en die proberen de samenleving overeind te houden en die elkaar nodig hebben. Een boek voor jongere tijdgenoten, die hij voor zich uit ziet gaan in een onoverzichtelijke wereld, ‘een boek voor in de rugzak’. Dat wordt zijn *Ethiek onderweg* (2008).

Zo doet hij dat. Hij werkt niet toe naar een *opus magnum*. Zijn ideaal is het dunne boekje, de korte preek, de meditatie. Maar die vorm kon hij in de ethiek pas bereiken, nadat hij eerst enkele doorwrochte werken had neergezet. Om hem beter te leren kennen is het dus zaak om op al die vier boeken te letten. Ik neem ze één voor één in de hand. Elk boek is een heel bedrijf.

EERSTE BEDRIJF

Heiden, Jood en Christen. Een studie over de theologie van K.H. Miskotte (1981)

De zorg om de mens

In zijn dissertatie zoekt Gerrit de Kruijf een plaats in de theologische discussie, die eind jaren zeventig nog steeds onder invloed staat van de ‘dialektische theologie’. Hij beschouwt die theologie als een imposante, blikvullende bouwsteiger voor het eigentijdse denken, maar hij ziet achter die steiger ook nog enkele gestalten uit het verleden opdoemen, die hij niet wil vergeten. Het zijn theologen die hij nodig heeft om de relatie met het gewone leven, met de maatschappij en met de cultuur te onderhouden. Dat is dan ook de reden dat hij positie kiest in het werk van K.H. Miskotte en niet in dat van K. Barth. Bij Miskotte immers bespeurt hij nog iets van de oude negentiende-eeuwse gestalte van J.H. Gunning en van de ‘ethische theologen’. Hun brede en ontvankelijke aandacht voor de cultuur wil hij meenemen in zijn theologische ontwikkeling. Door de hele dissertatie heen kan hij dan ook onbekommerd spreken over ‘aandacht voor de cultuur...’. Op zich genomen klinkt dat wat elitair, maar dat bedoelt hij niet. Aan het slot van zijn ‘Inleiding’ zegt hij het eenvoudiger. ‘Miskotte’s wezenlijk uitgangspunt’ blijkt voor hem te zijn ‘de zorg om de mens’ (11). Wie dit leest, hoort de ethicus: Gerrit de Kruijf straalt in zijn houding die zorg om de mens uit. In wat hij zegt en doet gaat zijn zorg uit naar mensen in hun gewone leven, op weg, vastgelopen of zoekend naar nieuwe vergezichten.

Twee polen

Hij noteert dat Miskotte niet alles op de ene pool zet van de dienst aan het Woord, of – van de weeromstuit – alles op de andere pool zet van de samenleving, de cultuur en de politiek. Het bijzondere is ‘dat Miskotte’s oeuvre twee polen kent: die van de hermeneutiek als bezinning op de uitleg van de Schrift ten dienste van de prediking en die van de cultuur’ (188). IJver voor de prediking en aandacht voor de cultuur, die twee-poligheid in Miskottes houding is hem tot voorbeeld. Het biedt de ruimte voor een communicatieve houding in de samenleving. Voor hem is het theologisch werk alleen vol te houden wanneer er ruimte is voor de ontmoeting van God en mens, in bevinding en prediking, en wanneer er tegelijk ook ruimte wordt gemaakt voor de menselijke cultuur, om die te peilen tot op haar verrukkelijke hoogten en demonische afgronden. Twee polen zijn nodig om als theoloog op de been te blijven in deze samenleving, de praxis van de prediking en de analyse van de cultuur.

Drie oriëntatiepunten

De Kruijf voelt zich aangetrokken door Miskottes visie op de samenleving, omdat hierin het traditionele beeld van de Europese cultuur, waarin het christendom van oudsher de centrumpositie inneemt, wordt losgelaten. Zelfs het heimwee naar een christelijk Europa wordt er niet meer door gevoed. Het christendom is niet de beste van de best mogelijke godsdiensten, die het jodendom vervangt en het heidendom als achterlijk te kijk zet. Met die openlijke of verborgen triomf van het christendom wordt in deze analyse afgerekend.

De posities van de ‘heiden’, de ‘jood’ en de ‘christen’ worden in Miskottes visie (met speculatieve flair) uitgelegd als metafoor voor respectabele grondkeuzen die men nog steeds heden ten dage kan maken. Die keuzes worden uitgelokt, wanneer men wordt geconfronteerd met het verhaal, waarin Israëls God zich openbaart in zijn levenwekkende en richtinggevende woord. De ‘heidense’ keuze is die van radicale afwijzing van deze God en een overgave aan de werkelijkheid van de wereld die we als zodanig kunnen onderzoeken en in de greep kunnen nemen. De ‘joodse’ keuze is die van exclusieve verbondenheid met deze God die anders is dan alle andere goden en machten en die leidt tot een weerbare en weerbarstige, ‘antiheidense’ houding. De ‘christelijke’ houding is het zoeken van een weg te midden van de volken om daar het gebod van Israëls God te doen en te horen. Dat doen ze als leerlingen van Jezus Christus.

Wat de christenen betreft, op hun weg in de wereld herkennen ze zich beurtelings als ‘heiden’ of als ‘jood’. Die grondkeuzes zijn hun niet vreemd. Dat moet hen overigens wel kritisch houden. Ze moeten zich terdege bewust zijn van het feit dat die grondkeuzes kunnen aanzetten tot machtsvertoon. Miskotte wees in de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw op de macht van het Europese heidendom, dat over lijken ging. Op zulke momenten moet men de grenzen en de gevaren van deze keuze grondig leren kennen en weerspreken. De Kruijf merkt op dat het weerwoord wel zakelijk moet zijn. Aan grote woorden hebben we niets. Het gaat om een bescheiden, maar adequaat antwoord op het streven naar absolute macht. Politiek gesproken kan dat antwoord worden gegeven door zich in te zetten voor de staatsvorm van de democratie. En daar gaat hij voor.

TWEEDE BEDRIJF

Waakzaam en nuchter. Over christelijke ethiek in een democratie (1994)

Ruimte zoeken in een veelzijdige samenleving

Nu hij zijn plaats heeft gevonden in de theologische discussie, wil hij zijn draai vinden in het publieke debat. Hij zoekt een manier om als theoloog, die volop in de gemeente staat, loyaal deel te kunnen nemen aan het debat in de democratische staat. Daartoe moet hij zich openlijk rekenschap geven van zijn verhouding met de Barthiaanse traditie. Hij heeft meer en meer moeite gekregen met de manier waarop Karl Barth als theoloog bezit neemt van de ruimte voor het openbare, politieke debat. Barth – zo vindt hij – brengt in die ruimte onbemiddeld zijn theologische overtuiging en ethische beslissing in. Hij wekt de indruk dat hij in die ruimte geen andere beslissing toelaat dan Gods gebod. In de ogen van De Kruijf is dat een vorm van theocratie – onder de schijn van het tegendeel. In welke verpakking het ook aangeleverd wordt, theocratie vindt hij geen goede houding. Zeker niet in de staatsvorm die we sinds de Tweede Wereldoorlog in Europa hebben omarmd: de democratie. Hij wijst erop dat de kerk door deze compromisloze, veeleisende houding zichzelf uit de samenleving plaatst en versteent tot een sekte. Hijzelf ziet achter de stoere steigers van de *Kirchliche Dogmatik* van Barth een gestalte uit het verleden opdoemen: die van de vierde-eeuwse kerkvader Augustinus. Die heeft – volgens de analyse van De Kruijf – de kerk anders gezien: zij trekt als pelgrim door de wereld. Ze erkent dat